

ЗАСНУВАННЯ ТА ПОЧАТКОВИЙ ПЕРІОД ІСТОРІЇ ЧАСОПISУ „ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ” (1948-1953)

„Визвольний шлях” був заснований як „ідеологічний тереновий” часопис¹. У вихідних даних, що містилися в першому числі журналу, подається стисла інформація про видавця: Пропагандистську і Суспільну Референтуру ЗЧ ОУН. Видання постало у період переходу української преси від „живих газет”, що розповсюджувалися в кількох копіях, надрукованих на машинці, до циклоstileвих видань з накладом у сто і більше примірників.

Подібним чином розвивалася й українська таборова преса в Західній Німеччині та Австрії². Аналогічний шлях спостерігаємо і в становленні української періодики на теренах Великобританії. Вочевидь його дублювання пояснюється тим, що в межах туманного Альбіону українські політичні організації мали порівняно слабку базу, зокрема щодо організаційних структур та фінансово-матеріальних можливостей, ніж міжвоєнна еміграція в Східній та Центральній Європі. До того ж приплив українських емігрантів до Великобританії розпочався тільки після завершення Другої світової війни³.

Протягом 1946-1947 рр. до Англії прибули з Італії колишні українські вояки з польського корпусу генерала Владислава Андерса та полонені з української стрілецької дивізії „Галичина”. Їхня загальна кількість складала близько 15 тис. осіб. У 1947-1948 рр. з британської зони окупації в Західній Німеччині та Австрії до Об’єданого Королівства переїхало понад 20 тис. українців. Вони були завербовані спеціальними комісіями для роботи у Великобританії, але залишалися на становищі переміщених осіб.

Українці, колишні військовослужбовці з корпусу генерала Андерса, що воювали на боці антигітлерівської коаліції в Північній Африці та Італії, були фактично зрівняні в правах з британцями. Полонені з дивізії „Галичина” та переміщені особи після трьох років (1947-1950) регламентованої праці, переважно в сільському господарстві та на британських заводах і фабриках, на яких бракувало робочих ресурсів, ставали вільними робітниками, що працювали за наймом. Пізніше вони перебралися до великих індустріальних центрів, зокрема працювали на текстильних фабриках, транспорті та інших галузях промисловості, головним чином як низкокваліфіковані робітники.

Загальна кількість українців у середині 50-х років ХХ ст. у Великобританії становила 25-30 тис. осіб. Причому з цієї кількості було тільки 10 % жінок. Це спричинило масові міжнаціональні шлюби українців з німкенями, італійками, польками та представницями інших еміграційних громад, що стало одним із найважливіших чинників асиміляції українців у Великобританії.

На початку 50-х років більшість українців мешкала у великих містах Англії, зокрема в Бері, Бірмінгемі, Болтоні, Брадфордї, Ковентрі, Лідсі, Манчестері, Ноттінгемі, Олдгемі, Рочдейлі та інших населених пунктах у робітничих

гуртожитках, найманих квартирах тощо. Власне житло мала невелика кількість українських емігрантів.

В організаційному плані колишніх вигнанців у Британії об'єднавав Союз українців у Британії (СУБ), заснований у 1945-1946 рр.⁴ Протягом 1948-1949 рр. до нього належало близько 20 тис., а в 1955 р. – 10 тис. осіб. СУБ перебував під ідейним впливом ОУН та гетьманського руху. У Великобританії було також декілька організацій українських комбатантів (військових): Об'єднання бувших вояків-українців та Союз бувших вояків-українців.

Такою, в загальних рисах, була потенційна читацька аудиторія „Визвольного шляху” в Об'єднаному Королівстві наприкінці 40-х – першій половині 50-х років ХХ ст.

„Визвольний шлях” спершу видався циклоstileвим способом на правах рукопису. Перші чотири числа мали обсяг у 14-17 сторінок. Значну частину цих номерів часопису складала передруки з інших українських закордонних видань⁵. Відчувався брак оригінальних матеріалів і статей. Недаремно редакція часопису в квітні 1948 р. звернулася до читачів із закликом не тільки передплачувати видання, а надсилати розвідки та матеріали⁶. В широкому сенсі йшлося про необхідність організувати кореспондентський зв'язок та залучити більш широке коло дописувачів.

З п'ятого номера (травень 1948 р.) обсяг журналу помітно зріс і коливався в межах 20-27 сторінок. Відтоді в часопису розпочалася публікація огляду світових подій, передусім зростаючої конфронтації між Сполученими Штатами та СРСР. Друкувалися також матеріали, присвячені аналізу підсумків Другої світової війни, зокрема стратегії та тактиці ведення бойових дій. Приміром, у журналі були викладені основні положення відомої праці генерала Фуллера „Друга світова війна 1939-1945 рр.”⁷.

Структура рубрик і відділів у журналі була практично відсутня. Здебільшого домінували матеріали з національно-патріотичної проблематики, зокрема замітки присвячені тим чи іншим подіям української революції 1917-1921 рр.⁸ Чільне місце посідали розвідки провідників націоналістичного руху, зокрема С.Бандери⁹, Я.Стецька та ін. Чимало публікацій стосувалося різноманітних проблем історії ОУН, її стратегії і тактики, ставленню до різних політичних метаморфоз і процесів та ін.¹⁰

Значна увага приділялася подіям на теренах Радянської України: збройній боротьбі УПА¹¹, становищу населення в різних регіонах, політиці тоталітарного режиму тощо. Зазвичай така інформація подавалася у вигляді невеликих заміток чи матеріалів, у т.ч. передруків різноманітних документів ОУН та ін.¹²

Інколи вміщувалися невеличкі уривки зі спогадів про голодомор 1932-1933 рр.¹³, репресії, які проводили органи НКВС¹⁴ тощо. Але таких публікацій було відносно небагато.

У тематичному плані розглядалися як репресивні заходи радянського режиму, так і національна, соціально-економічна політика Москви. Зауважимо, що переважна більшість таких матеріалів мала виразне пропагандистсько-політичне забарвлення.

На сторінках журналу широко обговорювалися й проблеми українського еміграційного життя, в т.ч. в Об'єднаному Королівстві¹⁵. Однією з основних проблем, яка викликала інтенсивні дискусії, було питання про призначення та роль української повоєнної еміграції¹⁶. Наразі побутували різні точки зору. Частина дописувачів уважала необхідним продовжувати активну боротьбу з Советами і розмірковувала над її можливими формами на еміграції.

Натомість інші автори вважали за доцільне обговорити питання глибшої інтеграції до британського суспільства і закликали вести боротьбу з радянським режимом у межах акцій громадського протесту, пропаганди, агітації та інформування місцевої громадськості щодо реального стану речей у СРСР тощо. Водночас на початку 50-х років гостро постала проблема збереження етнокультурної самобутності української громади в Британії та в соціокультурному середовищі інших західноєвропейських та північноамериканських країн¹⁷.

У дванадцятому номері журналу за 1948 р. було вміщено повідомлення про плани редакції змінити періодичність виходу „Визвольного шляху”: перейти з видання місячника на випуск двотижневика. Цей намір редакційної колегії вмотивовувався браком української періодичної преси в Європі, зокрема у Великобританії¹⁸.

Втім, ситуація з виданням журналу в 1949 р. практично не змінилася. В часописі і надалі відчувався брак спеціальних статей. З-поміж опублікованих матеріалів домінували пропагандистські замітки, політична публіцистика та хронікальні замітки з обсягу міжнародного становища й огляди життя в підсоветській Україні.

Варто відзначити, що редакції „Визвольного шляху” так і не вдалося впродовж 1949 р. перейти на випуск двотижневика. Натомість протягом 1949 р. вийшло 15 номерів журналу у 12 випусках. Причому порядкова нумерація „Визвольного шляху” в цьому році є вельми заплутаною. Зокрема, були видані три здвоєні (по два номери в одному) випуски: № 1/2, № 3/4, 5/6. Водночас під № 6 був виданий ще один випуск, а під номером 11 – два окремі випуски (відповідно у вересні та жовтні)¹⁹.

Вочевидь це сталося з елементарного технічного непорозуміння, оскільки умови випуску друкованої продукції були надзвичайно складними, а редакційну роботу виконувала невелика кількість співробітників. Доцільно наголосити, що журнал у 1949 р. кардинально не змінив своє обличчя, хоча його обсяг дещо зріс. Він коливався у межах: 25-40 сторінок.

Подібну тенденцію спостерігаємо і в 1950-1951 рр., коли обсяг часопису зростає до 40-50, а окремі номери до 60 сторінок²⁰. Однак, його зміст і далі складався, переважно з пропагандистсько-агітаційних матеріалів, інформаційної хроніки про боротьбу УПА та життя на теренах еміграції. Чимало опублікованих матеріалів, присвячено історичній тематиці, зокрема подіям української революції 1917-1921, Радянській Україні 20-30-х років, відомим діячам (С.Петлюрі²¹, Є.Коновальцю²² та ін.). Вміщувалися уривки з творів визначних класиків націоналізму Д.Донцова²³, М.Міхновського та ін.

Наприкінці 40-х – початку 50-х років ХХ ст. „Визвольний шлях” досить докладно висвітлює діяльність Антибільшовицького блоку народів (АБН), який був створений за ініціативою ОУН на таємній конференції в житомирських лісах у листопаді 1943 р. за участі делегатів від 12 народів²⁴.

Однак, реально діяльність АБН розгорнулася у післявоєнний час. З 1948 р. цю міжнародну організацію очолив Я.Стецько. Тож акції та заходи АБН, його програмні документи, співпраця різних антирадянських національних організацій відтоді перебувають у центрі уваги часопису, який присвячує вказаній проблематиці низку статей і матеріалів²⁵.

Дедалі більше в журналі порушуються і питання щодо можливої Третьої світової війни в умовах біполярної конфронтації. Передусім, у публікаціях „Визвольного шляху” у розгляді цієї проблематики домінує український чинник, хоча її тематичний діапазон вельми широкий: технологічно-військовий, соціально-політичний, економічний, геополітичний та інші аспекти²⁶. Розглядалися також різні можливі сценарії цієї війни, імовірні театри бойових дій, перспективи застосування ядерної та хімічної зброї тощо. Особливо увага приділяється імовірному становищу українських земель у разі початку нової світової війни.

Значне зацікавлення спостерігається і щодо тогочасних зовнішньополітичних доктрин західних країн, зокрема стосовно знаменитої доктрини стримування радянської експансії Джорджа Кеннана²⁷. Остання піддавалася гострій критиці на сторінках „Визвольного шляху”, оскільки не враховувала національну специфіку різних регіонів СРСР, у т.ч. фактично ігнорувала українське питання. Зауважимо, що високий полемічний тон низки публікацій щодо доктрини Д.Кеннана характерний для багатьох авторів, які торкалися цих проблем, хоча загальне ставлення до країн західного світу на загал було досить позитивним.

Наразі дедалі частіше висувається питання про необхідність пильної уваги до західної політичної думки у зв'язку з українською проблематикою, зокрема щодо врахування нових реалій повоєнного світу²⁸.

Помітне місце в журналі посідає ювілейна тематика, зокрема розвідки присвячені річницям певних подій. Приміром, публікуються спеціальні замітки про відомий бій під Крутами 16 (29) січня 1918 р. кількох українських сотень Першої Київської юнацької школи ім. Б.Хмельницького та Студентського куреня, сформованого із добровольців-студентів і гімназистів з більшовицькими частинами, які наступали на Київ²⁹.

Подібні публікації вміщені й до річниці Акту проголошення Української держави 30 червня 1941 р., ініційованого ОУН на чолі з С.Бандерою³⁰.

Одночасно публікуються статті до роковин визначних українських діячів, у т.ч. про Д.Донцова³¹, М.Лисенка³², Т.Шевченка³³, митрополита Андрея Шептицького³⁴ та ін.

З'являються й статті на теми радянської історії, але вони здебільшого подаються в публіцистичному або пропагандистсько-агітаційному плані. До таких праць, наприклад, можна віднести публікацію про партійну опозицію Миколи Скрипника³⁵, голодомор 1932-1933 рр.³⁶ та ін. Порушувалося також

питання про становище Радянської України в СРСР. Зокрема, проводилася думка, що незважаючи на формальне збереження деяких атрибутів державності УРСР як союзної республіки остання була фактично повністю ліквідована більшовицьким режимом³⁷.

Вміщувалися також розвідки та матеріали, присвячені недавнім воєнним подіям, що безпосередньо стосувалися українських земель. Зокрема, у „Визвольному шляху” була опублікована цікава розвідка про виселення українців з Лемківщини у 1944-1945 рр.³⁸

Доцільно зауважити, що і на початку 50-х років чільне місце на сторінках журналу відводилося висвітленню бойовий дій УПА. Вочевидь багато з дописувачів часопису розуміли, що на західноукраїнських землях відбуваються переломні події, збройна боротьба УПА з радянським режимом входить до своєї критичної фази. Зокрема, тотальне використання регулярних частин Радянської армії супроти підрозділів УПА призводило не тільки до великих втрат серед українських вояків, а й примушувало замислитися стосовно віддалених перспектив боротьби з Советами. Тому в публікаціях початку 50-х років дедалі більше поряд з героїко-патріотичним тлумаченням цієї боротьби з’являються трагічно-драматичні мотиви та сюжети³⁹.

Значна кількість авторів і дописувачів „Визвольного шляху” наприкінці 40-х – початку 50-х років ХХ ст. переходувалася під псевдонімами та криптонімами, оскільки побоювалася за долю своїх рідних, що залишилися в СРСР, та помсти радянських спецслужб. Замітки, статті та матеріали розміщувалися в довільному порядку і на початку 50-х років ХХ ст., що свідчить про відсутність у журналі певних рубрик чи відділів.

З 1950 р. впроваджується практика друкування великих статей, які публікуються у вигляді серії подач. До таких розвідок, слід віднести працю Лева Шанковського, присвячену військовій історії козацтва кінця XVIII – першої половини ХХ ст.⁴⁰, С.Хмеля „Українська партизанка”⁴¹, а також велику студію до ювілею виходу відомого твору маркіза Астольфа де Кюстіна „Миколаївська Росія”⁴². В останній розвідці проводилися широкі паралелі між враженнями французького мандрівника та літератора де Кюстіна про Російську імперію за доби імператора Миколая I⁴³ з тогочасною радянською дійсністю. Відтак, автор на численних прикладах обстоював думку, що тоталітарний режим у СРСР є логічним продовженням московського царату.

Одночасно на початку 50-х років у журналі помітно зростає частка публікацій з обсягу науково-історичної, культурно-освітньої, соціогуманітарної проблематики. Друкуються розвідки про українські звичаї та обряди⁴⁴ та ін. Порушуються питання про визначні політичні рухи та доктрини з перспективи української національно-визвольної думки тощо⁴⁵. Зростає увага до українських наукових та літературних новинок. Зокрема, вміщується бібліографічна нотка про важливий науково-дослідний проект учених-емігрантів з підготовки „Енциклопедії країнознавства”⁴⁶.

З початку 50-х років на сторінках часопису з’являються добротні фахові розвідки відомих науковців: Г.Ващенко про освіту в Радянській Україні⁴⁷, Д.Горняткевича про малярські роботи Т.Шевченка⁴⁸, П.Курінного про відсутність

радянської наукової продукції в західному академічному світі⁴⁹, археологічні пам'ятки Львова⁵⁰ та Т.Шевченка як дослідника пам'яток української культури⁵¹, М.Мухина про ідейні впливи М.Драгоманова на А.Кримського⁵², О.Оглобина про історію української історичної науки 20-30-х років ХХ ст.⁵³, Н.Полонської-Василенко про Русь-Україну і її зв'язки з країнами Європи⁵⁴ та про короля Данила⁵⁵, Л.Полтави про критику В.Белінським відомої студії М.Маркевича „История Малороссии” (М., 1842-1843. Т.1-5)⁵⁶, князя І.Токаржевського-Карашевича про княжу добу української історії⁵⁷, Запорозьке низове військо⁵⁸, гетьмана І.Мазепу⁵⁹, рід Орликів⁶⁰ та Полтавський бій 1709 р.⁶¹, В.Щербаківського про теорії етногенезу українського народу⁶², про походження назви „Русь”⁶³ та про трираменний хрест і його поширення в Україні⁶⁴, В.Янева про етнопсихологічні мотиви в творчості М.Костомарова⁶⁵ та ін.

Привертають увагу й соціологічні публікації Володимира Янева, який аналізує соціальну структуру радянського суспільства, зокрема обстоює тезу про фактичне створення нового стану - партійних чиновників та висуванців⁶⁶. Зауважимо, що зазначені роботи можна розглядати як своєрідну предтечу західних політологічних праць про виникнення соціального прошарку партійної номенклатури (партократії) в Радянському Союзі.

Варто відзначити, і інші публікації В.Янева з психології та соціології, зокрема про вплив окциденталізму та орієнталізму на історичну долю України⁶⁷, в'язничні переживання Т.Шевченка⁶⁸, етнопсихологічні риси українців⁶⁹ та ін.

У журналі з'являються й твори красного письменства, поезії, критика белетристичних праць тощо. Слід відзначити, що поява наукових публікацій та белетристики свідчила про поступову зміну профілю „Визвольного шляху”, який з органу національно-визвольної думки агітаційно-пропагандистського спрямування поступово набирає рис літературно-наукового журналу.

Зі спареного випуску „Визвольного шляху” за № 4/5 (1951 р.) подається інформація, що часопис видає: Ukrainian Publishers Ltd (Українська видавнича спілка), 28 Minister Road London, N.W., 2. Відтоді справою видання „Визвольного шляху” опікується зазначена інституція.

З № 7 за той же рік журнал переходить з циклоstileвого способу видання до звичайного типографського друку. Тоді ж встановлюється постійний обсяг видання – 40 стор., який зберігався до середини 1953 р., та оголошується передплата: на 1 рік – 18 британських шилінгів, півріччя – 9, 3 місяці – 4 шилінга 6 пенсів, 1 місяць – 1 шилінг 6 пенсів. З № 6 за 1953 р. обсяг часопису збільшується до 48 стор.

Ще одним виявом помітної еволюції журналу слід уважати істотне збільшення публікації спогадів. Останні здебільшого друкуються у вигляді уривків, але їхня тематика суттєво розширюється. Зокрема, публікуються мемуарні нариси учасників національно-визвольних змагань⁷⁰, спогади українського дипломата тих часів князя І.Токаржевського-Карашевича⁷¹, свідчення очевидців колективізації⁷², уривки з родинної хроніки Аркасів⁷³ та ін. З'являються і досить великі публікації спогадів, які подаються у багатьох подачах. До таких мемуарних згадок доцільно віднести спогади Вадима Щербаківського про відомого художника Василя Кричевського⁷⁴ та спомини

невідомого автора, який переховувався під псевдонімом „О-ко П.” про практику слідства й репресії радянських каральних органів⁷⁵.

Проте, „Визвольний шлях” продовжує друкувати розвідки і з традиційної проблематики, зокрема публікує виступи чільних провідників ОУН⁷⁶, а також замітки про політичні та програмні завдання цієї організації⁷⁷. Поряд з цим, друкуються розвідки та матеріали до історії національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.⁷⁸ та про учасників українського націоналістичного руху 20-х років ХХ ст.⁷⁹

З 1954 р. обсяг „Визвольного шляху” збільшується до 112 сторінок. Журнал видається вже стандартним книжковим форматом, який із незначними змінами зберігається до кінця 80-х років ХХ ст. В той же час зростає кількість белетристичних творів та поезій. Друкуються твори Миколи Зерова, Юрія Клена (Освальда Буггарда), Василя Кучера, Богдана Лепкого, Євгена Маланюка, Софії Наумович, Олега Ольжича, Максима Рильського, Ярослава Славутича, Олени Теліги, Юрія Яновського та низки інших авторів. З’являються й переклади з інших мов, зокрема уривки з праць Альбера Камю та інших популярних на той час західних авторів. Суттєво збільшується і частка наукових розвідок та матеріалів. Відтак, у на межі 1953/1954 рр. закінчується початковий період історії журналу. „Визвольний шлях” остаточно перетворюється на суспільно-політичний та науково-літературний місячник з багатогранною тематикою, який посідає чільне місце в українській еміграційній та діаспорній періодиці⁸⁰.

Таким чином, розглянувши перший період з історії часопису „Визвольний шлях” можемо дійти кількох висновків:

1. Протягом свого початкового періоду журнал пройшов типовий шлях для української повоєнної періодичної преси: від циклоstileвого видання, орієнтованого на потреби переміщених осіб, до часопису універсального спрямування, який враховував різноманітний спектр вимог і зацікавлень всієї громади українців-емігрантів в Об’єднаному Королівстві.

2. Зазначене перетворення часопису зумовлено багатьма чинниками: глибшою інтеграцією української громади до суспільного та громадського життя Великобританії, розширенням її інтелектуальних і культурно-освітніх потреб на початку 50-х років, переглядом поглядів про швидку воєнну конфронтацію західних країн з СРСР, які панували наприкінці 40-х років, становленням матеріально-організаційної бази видання та ін.

3. Еволюція редакційної концепції „Визвольного шляху” відбувалася шляхом поєднання традиційної націоналістичної спрямованості часопису з широкими науковими та літературними експериментами, орієнтованими на більш широкий читацький загал. Вона спиралася на залучення до співпраці з журналом відомих українських науковців, публіцистів та літераторів.

4. Протягом 1948-1953 рр. незважаючи на кардинальні зміни в проблемно-тематичному спектрі публікацій та розширення типо-видового складу журнальних розвідок у „Визвольному шляху” так і не склалася структура відділів і рубрик.

5. Загальний фаховий рівень наукових статей, опублікованих у „Визвольному шляху” в окреслений період, у цілому був досить високим. Однак,

частина з них наближається до публіцистичних заміток, мемуарних або автобіографічних нарисів, а також містить елементи наукової популяризації. Частково це пояснювалося підвищеною ідеологізацією еміграційного життя, зокрема профілем журналу (суспільно-політичний та науково-літературний), який фактично поєднував кілька напрямів діяльності.

¹ Від Видавництва [про започаткування журналу „Визвольний шлях”] // *Визвольний шлях* (далі – ВШ). – 1948. - № 1. – С.1.

² Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні: У 2 т. - Мюнхен, 1985. - Т.1: Роки 1945-1951. – С.225.

³ Українці у Великій Британії // ВШ. – 1952. - № 2. – С.33-34.

⁴ Р.Б. Початки Союзу Українців у В.Британії // ВШ. – 1951. - № 2. – С.38-39.

⁵ Див.: Е.П. Україна в боротьбі. Боротьба українського народу на східноукраїнських землях в роках 1941-1945 [передрук з “Українського слова”. Аргентина. 1947. № 14] // ВШ. – 1948. - № 1. – С.11-12; Кр-ий. Мазепа (Про повстанського командира в рядах УПА) [скорочений передрук “До зброї”. 1947. № 5] // ВШ. – 1948. - № 3. – С.11-15; В-к. За ясність позицій [скорочений передрук з „Визвольної політики”. Ч.6-7] // ВШ. – 1948. - №1. – С.5-9; та ін.

⁶ До всіх читачів журналу „Визвольний шлях” [заклик надсилати мат-ли та повідомлення про розширення з травня 1948 р. обсягу „Визвольного шляху”, зокрема включення огляду світових подій] // ВШ. – 1948. - № 4. – С.1.

⁷ Т.С. Стратегічні і тактичні підсумки (За книжкою генерала Фуллера „Друга світова війна 1939-1945 рр.”) // ВШ. – 1948. - №9. – С.16-18; № 10. – С.19-22; № 11. – С.20-22.

⁸ Отмар Д. 31-го серпня 1919 року // ВШ. – 1948. - № 8. – С.11-13; П.К. Трагедія під Базаром (3 роковини розстрілу більшовиками 359-ох українських вояків під Базарами на Волині) // ВШ. – 1949. - № 13. – С.8-10.

⁹ Бандера С. Друзі націоналісти-революціонери [витяг зі „Слова до Українських націоналістів-революціонерів за кордоном”] // ВШ. – 1948. - № 11. – С.1-3; Бандера С. Слово до українських націоналістів-революціонерів за кордоном (Витяги) // ВШ. – 1948. - № 10. – С.1-3; Привіт Степана Бандери до ООЧСУ - Америка [31 серпня 1947 р. до 1 річного з’їзду ООЧСУ] // ВШ. – 1948. - № 1. – С.9-10.

¹⁰ Ізіна Яр. Ідеї ОУН та „ворожість східняків” // ВШ. – 1948. - № 6. – С.10-12; Ізіна Яр. ОУН і „східняки” // ВШ. – 1948. - № 7. – С.9-12; Осипенко А. Вклад ОУН у справу творення і розбудови УПА // ВШ. – 1949. - № 1/2. – С.9-14.

¹¹ Лебедь М. За що бореться УПА // ВШ. – 1948. - № 2. – С.8-9; Ч.Н. Липневий день [про бій куреня УПА „Холодний Яр” з частинами радянської армії] // ВШ. – 1948. – № 5. – С.14-16.

¹² До ситуації в Україні [в Києві] // ВШ. – 1948. - № 1. – С.13-14; До становища в СРСР (Уривок красної „інструкції до міжнародного становища”, виданої ОУН в червні 1948 р.) // ВШ. – 1949. - № 3/4. – С.25-26; Життя Закарпаття під советською окупацією (З крайових звітів) // ВШ. – 1949. - № 14. – С.18-21; Ізіна Яр. Один із багатьох наших рахунків большевицьким катам // ВШ. – 1948. - № 2. – С.14; Його ж. Статистика розстріляних НКВД // ВШ. – 1948. - № 11. – С.9; Каганович знову в Україні... // ВШ. – 1949. – № 3/4. – С.19-23; Отмар Д. „Нове” в російській концепції [про національну політику радянського режиму] // ВШ. – 1948. - № 8. – С.3-4; Отмар Д. 30 років рабовласницького декрету [про націоналізацію промисловості в Радянській Росії] // ВШ. – 1948. - № 10. – С.6-8; Отмар Д. Советизація української культури // ВШ. – 1948. – № 7. – С.12-16; Отмар Д. Україна в економічному комплексі Московщини // ВШ. – 1948. - № 4. – С.13-14; № 5. – С.16-18; П.К. Дві господарки СРСР // ВШ. – 1949. - № 3/4. – С.10-12; П.К. Голод – метода панування большевиків [про голодомор та скруту з продуктами харчування в Україні протягом 30-х років ХХ ст.] // ВШ. – 1948. - № 13. – С.8-10; П.К. Концтабори – політично-економічний

більшевицький розрахунок // ВШ. – 1948. - № 12. – С.6-9.

¹³ О.С. Я бачив пекло (уривок) [про голодомор 1933 р. у Харкові] // ВШ. – 1948. - № 10. – С.22-24.

¹⁴ О.С. У пастці (уривок з розділу „Всі дороги вели до НКВД”) // ВШ. - 1948. - № 11. – С.22-23.

¹⁵ Обіжник Головної Управи Об'єднання Українських Комбатантів (20 травня 1948 р.) // ВШ. – 1948. - № 12. – С.11-12; О.Д. За здорові підстави суспільно-громадського життя [про загальні збори СУБу] // ВШ. – 1949. - №7. – С.19-20; О.Д. За правопорядок, розвиток і єдність українського суспільно-громадського життя [про діяльність СУБу] // ВШ. – 1950. - № 2. – С.40-47.

¹⁶ Боярич В. На одному відтинку еміграційного життя і наших завдань // ВШ. – 1948. - № 8. – С.15-57; Бурлат А. Кілька думок під увагу [про становище української еміграції в другій половині 40-х років ХХ ст.] // ВШ. – 1948. – №6. – С.12-14; П.К. Наші завдання на чужині // ВШ. – 1948. – № 4. – С.7-8; 3 парадоксів еміграційного життя [про полеміку уердепівської та мельниківської еміграції] // ВШ. – 1949. – № 6*. – С.24-25.

¹⁷ Ломацький М. За національне збереження нашої еміграції // ВШ. – 1952. - № 7. – С.15-16; Суходоля М.Л. Сучасний стан української політичної еміграції та її завдання на чужині (Порядком обговорення) // ВШ. – 1952. - № 1. – С.21-30.

¹⁸ Від видавництва. До передплатників і читачів журналу „Визвольний Шлях” [про зміну періодичності видання журналу] // ВШ. – 1948. - № 12. – С.1.

¹⁹ З метою упорядкування випуски „Визвольного шляху” 1949 р., яким помилково надано однакові порядкові номерні ідентифікатори позначаються нами в бібліографічних посиланнях відповідно як № 6* та № 11*.

²⁰ Наприклад подвійний № 4/5 за 1951 р.

²¹ В.А.Ш. Образ скомумльованої ідеї [С.Петлюра] // ВШ. – 1951. - № 4/5. – С.1-5.

²² В.В. Євген Коновалець // ВШ. – 1951. - № 4/5. – С.5-7.

²³ Донцов Д. Патріотизм і характер // ВШ. – 1949. - № 7. – С.10-11; № 8. – С.7-9; Його ж. Два патріотизми // ВШ. – 1950. - № 5. – С.23-25; № 6. – С.21-23; № 7. – С.14-16; № 10. – С.29-30; Його ж. Хто має вести? // ВШ. – 1952. - № 8. – С.2-8.

²⁴ Див. докладніше: До десятиліття Антибільшевицького Блоку Народів // ВШ. – 1953. - № 11. – С.4-6

²⁵ АБН. Розбудовує свої сили // ВШ. – 1948. - № 11. – С.7-9; Боярич Б.Р. Зла воля – чи політична неграмотність? [про діяльність і завдання АБН] // ВШ. – 1948. - № 11. – С.9-12; Визвольна революція народів АБН [передрук з „Набату”. - 1947. - № 1. – С.3-4] // ВШ. – 1948. - № 2. – С.4-6; № 3. – С.4-5; № 4. – С.2-6; 3 Маніфесту Конгресу молоді АБН // ВШ. – 1948. - № 12. – С.1-2; 3.К. Що таке АБН і його цілі? // ВШ. – 1950. - № 9. – С.33-35; Кн. Т. З приводу конгресу АБН // ВШ. – 1954. - № 4. – С.3-4; Мар., сот-к УПА. Боротьба АБН з більшевизмом // ВШ. – 1949. – № 5/6; Меморіал АБН до міністра закордонних справ США // ВШ. – 1949. - № 9. – С.18-19; Ми – Антибільшевицький Блок Народів (3 маніфесту комітету АБН) // ВШ. – 1948. - № 13. – С.1; Натальчук О. Антибільшевицька ліга освободження народів (АЛОН) // ВШ. – 1948. - № 4. – С.1-2; П.К. АБН і наша праця за кордоном // ВШ. – 1948. - № 5. – С.2-4; Привітальне слово голови ЦК АБН, Ярослава Стецька на святі словацької державності // ВШ. – 1950. - № 3. – С.36-37; У.Ж. АБН на світовій арені (Велика маніфестація АБН у Мюнхені) // ВШ. – 1951. – № 7. – С.27-30.

²⁶ Є.О. Українська державність і західний світ // ВШ. – 1953. - № 4. – С.7-8; І.М., полковник. Майбутня війна у світлі досвіду з минулої війни // ВШ. – 1953. - № 9. – С.17-20; Карбович З. Україна на світовій шахівниці // ВШ. – 1951. – № 3. – С.5-8; М.М. Українська національна революція і Третя світова війна // ВШ. – 1950. - № 8. – С.18-20; № 9. – С.9-11; Озерко Б. Захід, Росія і українська визвольна справа // ВШ. – 1953. - № 10. – С.3-7.

²⁷ Озерський Є. Десять запитів до містера Дж.Кеннана [про американську доктрину стримування і українське питання] // ВШ. – 1951. - № 12. – С.2-8; Пеленський Я.З. Аспекти

американської зовнішньої політики (Дві публікації визначних репрезентантів американської політичної думки) [Роберт Гафт і Джордж Кеннан] // ВШ. – 1953. - № 3. – С.31-34.

²⁸ Одрач Ф. Українська визвольна думка на тлі повоєнної політики західного світу // ВШ. – 1950. - № 3. – С.7-9.

²⁹ Мох. Як прийшло до 29 січня 1918 р. [Крути] // ВШ. – 1950. - № 1. – С.9-13; О.Д. Чому Крути? // ВШ. – 1950. – № 1. – С.16-17.

³⁰ Акт 30 червня 1941 // ВШ. – 1952. - № 6. – С.1-5.

³¹ 70-ліття д-ра Дмитра Донцова // ВШ. – 1953. - № 9. – С.9-10; Lector. Невтомний сурмач борні [Д.Донцов] // ВШ. – 1953. - № 11. – С.6-7.

³² Щербаківський В. До сорокових роковин смерті М.В.Лисенка // ВШ. – 1952. – № 12. – С.25-31.

³³ В роковини генія України [Т.Г.Шевченко] // ВШ. – 1950. – № 3. – С.5-6.

³⁴ Горняткевич Д. Митрополит Андрей Шептицький // ВШ. – 1954. - № 12. – С.5-19.

³⁵ Б.О. Як розуміти Скрипника і його опозицію // ВШ. – 1950. - № 5. – С.9-10.

³⁶ Ващенко Г. Жахливий злочин Москви (Голод на Україні 1932-1933 рр.) // ВШ. – 1952. - № 12. – С.5-7.

³⁷ Олежко Н.Ю. Українська державність під большевиками (Історичні замітки до ліквідації большевиками української державності) // ВШ. – 1953. - № 4. – С.15-18.

³⁸ Як почалась виселенча акція на Лемківщині? [про виселення українців у 1944-1945 рр. з Лемківщини] // ВШ. – 1950. – № 1. – С.40-43.

³⁹ Криlach. З боєвих дій УПА // ВШ. – 1950. - № 1. – С.45-47.

⁴⁰ Шанковський Л. Козацька проблема // ВШ. – 1950. – № 5. – С.38-40; № 6. – С.29-34; Шанковський Л. Козацьке питання [продовження розвідки, вміщеної у № 5-6 за 1950 р. під назвою „Козацька проблема”] // ВШ. – 1950. – № 7. – С.26-29; № 8. – С.37-39; № 9. – С.35-37; № 10. – С.31-34; № 11. – С.35-39; № 12. – С.37-38; 1951. - № 1. – С.26-29.

⁴¹ Хмель С.Ф. Українська партизанка [скорочений передрук праці] // ВШ. – 1954. - № 8. – С.81-90; № 9. – С.83-92; № 10. – С.63-74; № 12. – С.75-81; 1955. - № 1. – С.64-73; № 2. – С.55-61; № 4. – С.62-68.

⁴² М. З нагоди ювілею книги де Кюстіна // ВШ. – 1953. - № 1. – С.24-27; № 2. – С.24-30; № 3. – С.23-26; № 4. – С.26-30; № 5. – С.25-28; № 6. – С.25-27; № 7. – С.23-26; № 8. – С.27-31; № 9. – С.31-34; № 10. – С.39-45; № 11. – С.35-37; № 12. – С.34-37.

⁴³ Див. докладніше: Кюстин А. Николаевская Россия / Пер. с фр. - М., 1990. – 351 с.

⁴⁴ К.А. Українські звичаї і традиції // ВШ. – 1950. - № 9. – С.16-17.

⁴⁵ Трихрест М. Український соціалізм – тягло московського імперіалізму // ВШ. – 1950. - № 11. – С.10-14; № 12. – С.15-21; 1951. – № 1. – С.19-22; Ковалевський М. Українці на службі комунізму // ВШ. – 1953. - № 1. – С.27-29.

⁴⁶ Велика збірна праця українських науковців [про підготовку загальної частини „Енциклопедії українознавства”] // ВШ. – 1950. – № 3. – С.44-45.

⁴⁷ Ващенко Г. Освіта і виховання молоді в СРСР // ВШ. – 1953. - № 1. – С.21-23.

⁴⁸ Горняткевич Д. Два малярські цикли Шевченка // ВШ. – 1954. - № 3. – С.43-54.

⁴⁹ Курінний П. Чому на світовому ринку немає наукових видань з СРСР? // ВШ. – 1953. - № 2. – С.16-18.

⁵⁰ Його ж. Археологічне минуле княжого Львова // ВШ. – 1954. - № 5. – С.43-55.

⁵¹ Його ж. Т.Шевченко, як дослідник пам'яток української культури // ВШ. – 1954. - № 3. – С.55-56.

⁵² Мухин М. Чудацьке навернення [про ідейні впливи М.Драгоманова на А.Кримського] // ВШ. – 1951. - № 1. – С.23-26; № 2. – С.20-24; № 3. – С.26-28.

⁵³ Мезько О. [Оглоблин О.П.] Українська історична наука на советській Україні між двома світовими війнами // ВШ. - 1951. - № 4/5. - С.36-41; № 6. - С.27-33; № 7. С.17-22; № 8. - С.9-12.

⁵⁴ Полонська-Василенко Н. Київська держава і Захід // ВШ. – 1954. - №1. – С.22-26.

- ⁵⁵ Ї ж. Король Данило на тлі історичної доби // ВШ. - 1954. - № 9. - С.77-82.
- ⁵⁶ Полтава Л. В.Белінський про історію України [про критику „Истории Малороссии” М.Маркевича (М., 1842-1843. Т.1-5)] //ВШ. - 1954. - № 8. - С.109-110.
- ⁵⁷ Т.К. [Токаржевський-Карашевич І., князь]. Доньки Ярослава Мудрого // ВШ. - 1952. - № 6. - С.23-28; Його ж. Тесть Європи [про Ярослава Мудрого] // ВШ. - 1952. - № 2. - С.17-20.
- ⁵⁸ Його ж. Військо Запорозьке Низове //ВШ. - 1952. - № 11. - С.27-32; № 12. - С.20-24; 1953. - № 1. - С.29-33; № 2. - С.30-35.
- ⁵⁹ Його ж. Гетьман Мазепа - Князь Священної Римської імперії // ВШ. - 1953. - № 7. - С.27-31; Його ж. Жінки в житті Мазепа // ВШ. - 1954. - № 6. - С.43-54; № 7. - С.50 - 57; № 8. - С.49-57.
- ⁶⁰ Його ж. До історії роду Орликів //ВШ. - 1952. - № 9. -С.27-33.
- ⁶¹ Його ж. Бій під Полтавою: історичний фон // ВШ. - 1954. - № 9. - С.54 - 63; № 10. - С.55 - 63.
- ⁶² Щербаківський В. Московські теорії і український нарід // ВШ. - 1952. - № 9. - С.22-26.
- ⁶³ Його ж. Матеріали до висвітлення південного походження слова „Русь”, як нашого народного імені // ВШ. - 1953. - № 5. - С.29-34.
- ⁶⁴ Його ж. Чи трираменний хрест із скісним підніжком – національний хрест України? // ВШ. - 1952. - № 11. - С.33-34.
- ⁶⁵ Янів В. Українська духовність у творах Костомарова //ВШ. - 1953. - №12. - С.22-26
- ⁶⁶ Його ж. Новий становий лад у ССРСР // ВШ. - 1953. - № 10. - С.16-22; Його ж. Проблема безкласового суспільства в ССРСР // ВШ. - 1953. - № 9. - С.21-26.
- ⁶⁷ Його ж. Протиставлення Сходу й Заходу з психологічного погляду // ВШ. - 1953. - № 6. - С.20-24; № 7. - С.17-23.
- ⁶⁸ Його ж. Сліди в'язничних переживань у Шевченковій поезії // ВШ. - 1954. - № 1. - С.33-43.
- ⁶⁹ Його ж. Суспільний лад і психологія народу // ВШ. - 1953. - № 11. - С.22-28; Янів В. Соціальні інстинкти українців // ВШ. - 1954. - № 5. - С.35-42; № 6. - С.36-42.
- ⁷⁰ У побідному поході на Київ (Спогади учасника) [серпень 1919 р.] // ВШ. - 1951. - № 8. - С.30-33; № 9. - С.23-26; Сірий Й. Командир сірої дивізії (спогад з 1918 р.) // ВШ. - 1952. - № 5. - С.37-39.
- ⁷¹ Токаржевський-Карашевич І., князь. Царгородські спомини (1919-1921 рр.) //ВШ. - 1952. - № 7. - С.25-34.
- ⁷² Правобережний Ф.П. „Добровільна” колективізація (спогади) // ВШ. - 1952. - № 2. - С.31-32.
- ⁷³ Аркас М. Из „родинної хроніки” // ВШ. - 1954. - № 11. - С.77-80.
- ⁷⁴ Щербаківський В. Пам'яті Василя Григоровича Кричевського (мемуари)// ВШ. - 1954. - № 1. - С.44-52; № 2. - С.79-85; № 4. - С.74-84; № 7. - С.73-82; № 8. - С.63-72.
- ⁷⁵ О-ко П. Чотири роки під слідством [спогади] // ВШ. - 1952. - № 11. - С.35-37; № 12. - С.32-33; 1953. - № 1. - С.33-36; № 2. - С.35-37; № 3. - С.35-36; 3 4. - С.32-34; № 5. - С.38-39; № 6. - С.29-31; № 8. - С.35-38; № 9. - С.35-38; № 11. - С.38-40; № 12. - С.38-40.
- ⁷⁶ Стецько Я. У спільному фронті з воюючою Батьківщиною (з промови Я.Стецька до українців США і Канади на зустрічі 2 і 3 серпня ц.р. в Торонто) // ВШ. - 1952. - № 10. - С.7-10.
- ⁷⁷ В-ий І. Політичні цілі ОУН під час Другої світової війни // ВШ. - 1952. - № 5. - С.22-25; Розвиток українського визвольного руху // ВШ. - 1952. - № 4. - С.20-23; № 5. - С.26-30.
- ⁷⁸ Кубанець. Кривава розправа над Кубанською Краєвою Радою [листопад 1919 р.] // ВШ. - 1952. - № 10. - С.20-25.
- ⁷⁹ Українська жінка-революціонерка [О.Басараб] // ВШ. - 1952. - № 2. - С.1-3.
- ⁸⁰ Савка М. Важкий, але блискучий шлях (у 50-річчя „Визвольного шляху”) // ВШ. - 1997. - № 8. - С.1016.

Про автора

ДОРОХІНА ТАМАРА ФЕДОРІВНА, пошукувач Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України, викладач та заступник директора Чернігівського радіомеханічного технікуму